

KS. TOMASZ GWOŹDZIEWICZ
UNIwersytet Śląski w Katowicach
TOMASZ.GWOZDZIEWICZ@US.EDU.PL
ORCID: 0000-0003-2153-6886

TANATOKOSMETYKA WYRAZEM PIETYZMU WOBEC ZWŁOK LUDZKICH

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TICz.2023.016>

Streszczenie. Artykuł przedstawia zagadnienie tanatokosmetyki jako wyrazu pietyzmu do zwłok ludzkich. Ciało człowieka po śmierci domaga się właściwego traktowania, szczególnie w momencie przygotowania do pożegnania. Jedną z czynności, którą współcześnie się wykonuje jest makijaż pośmiertny. Właściwie wykonany zabieg stanowi wyraz szacunku i troski o zwłoki ludzkie. Pomaga też uczestnikom pogrzebu, zwłaszcza najbliższym zmarłego, przeżyć samą ceremonię, a następnie czas żałoby. Z drugiej strony poprzez niewłaściwe jego wykonanie można narazić ciało człowieka zmarłego na ośmieszenie, a nawet profanację. Zastosowana w artykule metoda analizy pozwala na ukazanie specyfiki zjawiska, zaś wnioski, z badań, które tworzą syntezę umożliwiają podkreślenie moralnych aspektów zagadnienia.

Słowa kluczowe: tanatokosmetyka, kosmetyka pośmiertna, pietyzm, zwłoki.

Abstract. Mortuary Cosmetology as an Expression of Reverence towards the Human Body after Death. This article presents the issue of mortuary cosmetology as an expression of reverence towards the human cadaver. After death, the human body demands proper treatment, especially when preparing for a funeral. One of the activities that are carried out today is post-mortem makeup. Properly performed, the procedure expresses respect and care for the human cadaver. It also helps funeral attendees, especially those closest to the deceased, to experience the ceremony itself and the subsequent time of mourning. Conversely, if the procedure is performed incorrectly, the body of the deceased may be exposed to ridicule or even profanation. The method of analysis used

in the article allows the specificity of the phenomenon to be shown, while the conclusions of the research, which form a synthesis, allow the moral aspects of the issue to be highlighted.

Keywords: mortuary cosmetology, post-mortem cosmetology, reverence, cadaver.

WPROWADZENIE

Wśród obrzędów towarzyszących poszczególnym etapom życia człowieka te, które dotyczą umierania, śmierci i pogrzebu, należą do najbogatszych. Podyktowane to jest różnymi czynnikami, czasami jest to wiara, innym razem zwyczaj, a czasami potrzeba serca, by należycie pożegnać zmarłą osobę¹.

Szczególnym momentem przeżywania pożegnania zmarłego jest przygotowanie jego ciała na czas pogrzebu. Współcześnie wraz z przekształcaniem się wielu dziedzin codziennego życia nastąpiła także zmiana w tej kwestii. To, co kiedyś dokonywało się w zaciszu domowym i wypełniane było przez bliskich, dzisiaj przejmują specjalistyczne firmy lub osoby prywatne, które świadczą różnorakie usługi, w tym tanatokosmetykę, czyli kosmetykę pośmiertną. Jest to także swoistego rodzaju odpowiedź na oczekiwania społeczne wyrażone przez pewną starzejącą się amerykańską damę, która zadeklarowała, że nie zniosłaby, gdyby leżąc w trumnie, miała nałożony inny niż za życia odcień szminki².

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie tanatokosmetyki jako sposobu realizacji postawy pietyzmu wobec zwłok ludzkich. By zrealizować zamierzony cel badawczy, najpierw zostanie ukazany pietyzm jako poprawna moralnie postawa wobec ciała osoby zmarłej, następnie zagadnienie tanatokosmetyki, którą wykonuje się niezależnie lub wraz z innymi zabiegami tanatopraksji. Na koniec zaprezentowane będą pozytywne skutki tanatokosmetyki, a także zagrożenia, jakie ze sobą niesie. Wykorzystana w opracowaniu metoda analizy materiału źródłowego umożliwi stworze-

¹ Cf. Jacek Jan Pawlik, „Miejsce zmarłych w życiu codziennym,” w *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, red. Zbigniew Rudnicki (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012), 35–53.

² Cf. Anna E. Kubiak, *Pogrzeby to nasze życie* (Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2015), 164.

nie syntezy ukazującej złożoność zjawiska tanatokosmetyki, ze zwróceniem szczególnej uwagi na aspekt moralny omawianego zagadnienia.

1. PIETYZM JAKO POSTAWA WOBEC CIAŁA OSOBY ZMARŁEJ

W wszystkich kulturach i społecznościach istotne miejsce zajmuje kwestia właściwego podejścia do ludzkich zwłok. Należyte traktowanie ciała człowieka po jego śmierci świadczy o rozwoju kultury oraz o jej humanizacji. Na przestrzeni wieków różne było podejście do zwłok ludzkich: od całkowitej nietykalności, w której mieścił się zakaz czynności zmieniających ich wygląd (z wyjątkiem konserwacji), aż do podejmowanych współcześnie działań wykorzystania zwłok do badań, przeszczepów, celów badawczych, a nawet tak powszechnej sekcji zwłok. Dodatkowo zwłoki ludzkie wykorzystuje się współcześnie do tworzenia przedmiotów użytkowych, a nawet dzieł sztuki. Te wszystkie przemiany nasuwają pytanie o należyte podejście do ludzkich zwłok, a także o moralny wymiar podejmowanych działań³.

Podstawową kwestią, która wiąże się z zagadnieniem statusu zwłok ludzkich i właściwym do nich odniesieniem, jest do jakiego porządku dóbr należą zwłoki ludzkie.

Prawo państwowe w Polsce sytuuje zwłoki ludzkie w porządku przedmiotów, niemniej zauważa się, że jest to przedmiot wyjątkowy, bowiem „nie odnosi się do zwłok ludzkich wiele przepisów prawa cywilnego, zaś mają do nich często zastosowanie regulacje specyficzne, ograniczające rzeczowość zwłok w wielu aspektach”⁴. O wyjątkowości zwłok ludzkich stanowi także fakt, że człowiek nie może w świetle prawa w pełni decydować o losie swoich zwłok, tak jak decyduje o przedmiotach do siebie należnych. Może jedynie zadecydować, aby oddać je do badań w celach naukowych lub dydaktycznych bądź wyrazić zgodę na pobranie na-

³ Cf. Jacek Meller, „Moralny aspekt wykorzystania zwłok ludzkich,” *Studia Gdańskie* XXI (2007): 427–428.

⁴ Dorota Gardocka, „Czy zwłoki ludzkie są rzeczą i co z tego wynika?” w *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. Jacek Gołaczyński, Jacek Mazurkiewicz, Jarosław Turłukowski, Daniel Karhut (Wrocław: Oficyna Prawnicza, 2015), 268.

rządów do celów medycznych w formie niezłożenia sprzeciwu. Pozostałe decyzje dotyczące miejsca pochówku, formy pochówku (grób ziemny czy kremacja), a także osób uprawnionych do pogrzebania ciała – nawet jeśli są zawarte w testamencie – mają charakter życzeniowy, a ewentualne wypełnienie ich przez osobę wyznaczoną posiada status moralnego zobowiązania⁵.

Prawo państwowe zakłada więc wyjątkowy status zwłok ludzkich, określając także, że w wielu przypadkach właściwe do nich odniesienie przyjmuje charakter zobowiązania nie prawnego, a moralnego. Podejście do ludzkich zwłok sytuuje się więc w obszarze zainteresowania moralności.

Zwraca na to uwagę *Katechizm Kościoła Katolickiego*, podkreślając wyraźnie, że: „ciała zmarłych powinny być traktowane z szacunkiem i miłością wypływającą z wiary i nadziei zmartwychwstania. Grzebanie zmarłych jest uczynkiem miłosierdzia względem ciała; jest uczczeniem dzieci Bożych, będących świątynią Ducha Świętego”⁶. Właściwym motywem troski o zwłoki ludzkie jest więc dla chrześcijan tajemnica zmartwychwstania, które czeka człowieka po śmierci, ale także fakt, że ciało człowieka jest świątynią Ducha Świętego i jako takie domaga się szacunku.

O potrzebie szacunku do ludzkich zwłok traktuje także *Nowa Karta Pracowników Służby Zdrowia*, podkreślając, że choć w przypadku zwłok ludzkich nie mamy do czynienia z żywą osobą, domagają się jednak szacunku i właściwego traktowania. Martwe ciało nie jest już podmiotem prawa, gdyż jest ono pozbawione osobowości, która świadczy o tym, że osoba jest zdolna do czynności prawnych⁷.

Szukając właściwego uzasadnienia dla okazywania szacunku martwemu ciału, Piotr Morciniec proponuje odwołać się najpierw do „godności zwłok ludzkich”. Jest to stwierdzenie dość niezwykle w odniesieniu do martwego ciała człowieka, któremu godność przynależy się od poczęcia do naturalnej śmierci. Godność ludzkich zwłok jest tu niejako „pochodną” godności osoby żyjącej. Niegodne bowiem potraktowanie zwłok narusza godność zmarłego, a więc osoby, która była tym ciałem. Wypływający z takiego rozumowania wnioski etyczny skłania do szacunku i na-

⁵ Gardocka, „Czy zwłoki ludzkie są rzeczą,” 272.

⁶ *Katechizm Kościoła Katolickiego* (Poznań: Pallottinum, 1994), 2300.

⁷ Cf. Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia, *Nowa karta pracowników służby zdrowia* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2017), 114.

leżytej postawy wobec ciała osoby zmarłej, podobnie jak czyniło się to względem osoby żyjącej, przy czym zakres nietykalności ciała jest o wiele mniejszy⁸.

Drugim powodem, który stanowi podstawę dla etycznego postępowania wobec ludzkich zwłok, są pamięć i historia: czynią ciało zmarłego częścią wspólnoty etycznej, bowiem nakładają na żyjących pewne zobowiązania etyczne wobec ludzkich zwłok, które były kiedyś żyjącym człowiekiem, którego dzisiaj wspominamy. Z tej racji właściwą formą realizacji tych etycznych wymagań powinien być pietyzm wobec ciała osoby zmarłej⁹.

Pietyzm wobec ludzkich zwłok to postawa, osadzona w personalistycznym etosie, która wyraża się w szacunku w obchodzeniu się z nimi, pełnym troski traktowaniu, a od strony moralnej zobowiązaniu do godnego pochowania. Pietyzm nie stanowi normy moralnej, ale jest właściwą postawą, która z jednej strony ma charakter dystynktywny, z drugiej zaś powinnościowy¹⁰.

Postawa pietyzmu chroni zwłoki przed zbezczeszczeniem, ale stanowi także zobowiązanie do moralnego postępowania wobec martwego ciała. Jak podkreśla Morciniec:

zwłoki ludzkie – w przeciwieństwie do rzeczy – mogą być nie tylko uszkodzone, lecz także poszkodowane, kiedy się je pokawałkuje, wystawi na widowisko, ośmieszy. Tego typu działania są moralnie zakazane w sposób bezpośredni, ponieważ żywi ludzie posiadają bezpośrednie zobowiązania moralne wobec martwych ludzi. Jest więc moralnie nakazane traktować zwłoki zmarłego człowieka z szacunkiem i taktownie¹¹.

Należy podkreślić, że postawa pietyzmu posiada jeszcze jeden istotny wymiar. Chroni ona nie tylko zwłoki, ale także tych wszystkich, dla których osoba zmarła była ważna: osoby bliskie, którym nie jest obojętny los ciała zmarłego, ale także tych wszystkich, dla których szacunek wobec

⁸ Cf. Piotr Morciniec, „Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?” *Diametros* 19 (2009): 85.

⁹ Cf. Morciniec, „Ludzkie zwłoki,” 54.

¹⁰ Cf. Morciniec, „Ludzkie zwłoki,” 54–55.

¹¹ Morciniec, „Ludzkie zwłoki,” 80.

ciał osób zmarłych nie jest obojętny¹². Pietyzm zabezpiecza więc pewien interes społeczny i nie pozwala zatracić społecznej estymy wobec ciała zmarłego, co stanowi także potwierdzenie człowieczeństwa tych wszystkich, którzy mają do czynienia ze zwłokami ludzkimi.

2. TANATOKOSMETYKA W CAŁOŚCI TANATOPRAKSJI

Tanatopraksja to profesjonalne określenie metod balsamacji, które pomimo że znane od starożytności, rozpowszechniły się w Europie w latach 60. ubiegłego wieku, w Polsce zaś od roku 1994¹³.

Balsamacja wykorzystuje wszystkie znane obecnie techniki, by zabezpieczyć zwłoki ludzkie przed rozkładem. Przy jej wykonywaniu stosuje się substancje chemiczne, które hamują aktywność enzymatyczną i rozwój bakterii, wstrzymując w ten sposób proces rozkładu ludzkich zwłok. Substancje te podaje się dożylnie, by dokonać konserwacji ciała i poprawić jego wygląd. Balsamacja jest podejmowana z różnych powodów, czasami są to względy sanitarne, ale także higieniczne i psychologiczne. Niektóre państwa wymagają balsamowania zwłok w celu ich transportu za granicę¹⁴.

Tanatopraksji towarzyszy cały szereg zabiegów kosmetycznych określanych mianem tanatokosmetyki lub kosmetyki pośmiertnej. Mają one na celu „doprowadzenie do jak najkorzystniejszego wyglądu zmarłego (kobiet i mężczyzn), poprzez zastosowanie specjalistycznych produktów i kosmetyków pośmiertnych (w składzie głównie formalina) i pokrywających niekorzystne przebarwienia powłok skóry, jakie wynikają z występowania plam opadowych, zasinień, obtarć, procesów gnilnych”¹⁵.

¹² Morciniec, „Ludzkie zwłoki,” 84–85.

¹³ Cf. Kubiak, *Pogrzeby*, 160.

¹⁴ Cf. Marcin Tomsia et al., „Post mortem ethanol detection in corpses after embalming – preliminary study,” *Annales Academiae Medicae Silesiensis* 76 (2022): 140–141.

¹⁵ Elżbieta Krajewska-Kulak, „Wybrane aspekty tanatopraksji i tanatokosmetyki,” w *Kultura śmierci, kultura umierania*, red. Andrzej Guzowski, Elżbieta Krajewska-Kulak, Grzegorz Bejda (Białystok: Uniwersytet Medyczny w Białymstoku Wydział Nauk o Zdrowiu, 2016), 178.

Do Polski zwyczaj poprawy wyglądu zwłok ludzkich przez zabiegi kosmetyczne przywędrował najprawdopodobniej z USA i do tej pory budzi mieszane uczucia, gdyż w opinii niektórych przekracza pewne ustalone kulturowo granice i odbiera szacunek osobie zmarłej¹⁶.

Badania przeprowadzone w Polsce pokazują, że w małych miejscowościach pogrzebownicy bywają przeciwni stosowaniu tanatopraksji. Pytanie dotyczące tanatokosmetyki pozostaje otwarte, analizując jednak oferty zakładów pogrzebowych, wydaje się ona czymś bardzo powszechnym i niebudzącym społecznej kontestacji, szczególnie kiedy wykonuje je przygotowany specjalista¹⁷.

Szkolenie w zakresie przeprowadzania zabiegów kosmetycznych na zmarłych dokonuje się w czasie kursów, warsztatów i szkoleń. Zawierają one treści dotyczące samej techniki wykonywania makijażu oraz zagadnień etycznych. W Polsce istnieje jednak problem dotyczący organizacji tych kursów¹⁸. Zazwyczaj organizują je firmy prywatne, gdyż zawód tanatoprakser nie jest wpisany na listę zawodów branżowych¹⁹. Kompetencje zawodowe zdobywa się więc w toku edukacji pozaformalnej. Nie ma w zasadzie wytycznych dotyczących kształcenia specjalistów w tej dziedzinie i bardzo często zagadnienia etyczne w czasie szkoleń są marginalizowane lub nie są podejmowane wcale. Istnieje jednak próba przewyższenia obecnego stanu formalno-prawnego²⁰.

W tym kierunku zmierza opisanie zawodu tanatopraksera w ramach projektu Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej w porozumieniu z innymi instytucjami. Celem tego projektu jest dostarczenie informacji zmierzającej do upowszechnienia na rynku pracy informacji o zawodzie tanatopraksera, który w obszarze swoich obowiązków posiada

¹⁶ Cf. Krajewska-Kulak, „Wybrane aspekty tanatopraksji i tanatokosmetyki.”

¹⁷ Cf. Kubiak, *Pogrzeby*, 310.

¹⁸ Na brak odpowiednich szkoleń, programów i uregulowań prawnych wskazuje już Małgorzata Synowiec-Piłat, „Tanatopraksja w Polsce jako zwiastun nowego podejścia do ciała zmarłych,” *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Nauki Humanistyczne* 804, no. 4 (1998): 257.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 2019 r. w sprawie ogólnych celów i zadań kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz klasyfikacji zawodów szkolnictwa branżowego. Dz.U. poz. 316, z 2020 r. poz. 82 i 1459, z 2021 r. poz. 211 i 1036, z 2022 r. poz. 204 oraz z 2023 r. poz. 183 z p. zmianami.

²⁰ Tego rodzaju próby podejmują różne instytucje, np. Polska Izba Branży Pogrzebowej.

wykonanie makijażu pośmiertnego. Dokument zawiera także wskazanie, aby w ramach nabytych kompetencji zawodowych wykonywać zadania zgodnie z elementami etyki zawodowej i aspektami etycznymi dotyczącymi postępowania ze zwłokami²¹.

Do najczęściej wykonywanych zabiegów tanatokosmetycznych należy makijaż. Zasadniczo istnieją dwie szkoły wykonywania takich zabiegów: francuska i anglosaska. Ta pierwsza zakłada tzw. makijaż zerowy, stosuje się w nim podkład, puder, korektę brwi, rzęs, powiek w taki sposób, aby zmarły nie epatował nienaturalnością. Przy makijażu anglosaskim używa się kosmetyków o dużo intensywniejszym nasyceniu. Dominuje róż i puder, co sprawia, że nieboszczyk wygląda nienaturalnie, szokuje, a czasami nawet przeraża. Makijaż wykonuje się zarówno mężczyznom, jak i kobietom²².

Zabiegi tanatokosmetyczne przybierają czasami rozbudowaną formę tak zwanego wizażu pośmiertnego, którego celem jest niemal kompleksowe stworzenie człowieka po śmierci. Obejmuje nie tylko wykonanie pełnego makijażu, ale także dobór fryzury, właściwego ubioru, a także dodatków i ozdób²³.

Wykonanie kosmetyki pośmiertnej wpływa na estetyczny odbiór ciała człowieka podczas ostatniego pożegnania. Zabiegi dotyczą odkrytych części ciała, takich jak twarz, szyja, dłonie czy całe ręce. Kosmetykę wykonuje się w taki sposób, by ukryć działanie śmierci, a martwe ciało wyglądało jak ciało człowieka żyjącego. Zabiegi te posiadają ponadto szereg innych znaczeń pozytywnych, które wykraczają poza estetykę.

3. POZYTYWNY WYMIAR ZABIEGÓW TANANTOKOSMETYCZNYCH

Tanatokosmetyka w pierwszym rzędzie ma za zadanie pomóc w przewycięzaniu lęku przed obcowaniem ze zwłokami ludzkimi. Często

²¹ Cf. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – Departament Rynku Pracy, *Informacja o zawodzie tanatoprakser (balsamista)* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, 2018), 4–11.

²² Cf. Kubiak, *Pogrzeby*, 168–169.

²³ Cf. Anna Karnat, „Ponowoczesne gry w przestrzeni tanatycznej, czyli o zmianach w kulturze pochówku w Polsce,” *Argument: Biannual Philosophical Journal* 7, no. 2 (2017): 365–381.

bowiem widok ciała zmarłego człowieka jest trudny do zniesienia przez rodzinę, bliskich czy biorących udział w uroczystości pogrzebowej. Zabiegi tanatokosmetyczne mają za zadanie zniwelować lęk przed nieboszczykiem. Pomaga w tym sposób wykonania makijażu. Powinien być tak zrobiony, aby osoba zmarła wyglądała tak, jak zapamiętali ją bliscy, a nie jak rozkładający się trup²⁴. Ważne jest, by cielesność była nosicielem indywidualności, gdyż zwłoki są ucieleśnieniem nieżyjącego. Potrzeba więc takiego przygotowania jego ciała do pogrzebu, aby uszanować jego godność, a także indywidualność, która wyraża się także w wyglądzie zewnętrznym²⁵.

Tego rodzaju działanie ma za zadanie usunąć z relacji między zmarłymi a żyjącymi fantazmat trupa jako groźnego. Takie przedstawianie nieboszczyka dominowało w historii i wytworzyło szereg obrzędów, które miały poskromić ową domniemaną agresję. Wiązano nogi i ręce nieboszczyka, zamykano oczy i powieki przyciskano monetami. Te i inne rytuały miały (i czasami nadal mają) poskromić jego gniew²⁶. Pielęgnowanie takiego odniesienia do zmarłych, w wielu wypadkach obecne współcześnie, stwarza atmosferę lęku. Wykonana zgodnie ze sztuką kosmetyka pośmiertna pozwala na ukazania trupa w zgoła odmienny sposób jako tego, który nie jest groźny, agresywny, zamierzający wyrządzić krzywdę, ale raczej jako osobę, która śpi, by ze snu zbudzić się do życia wiecznego.

Tanatopedagogika (nauka o wychowaniu do dobrej śmierci) podkreśla jeszcze jeden ważny wymiar pozytywnego ukazywania osoby zmarłej, pomijany współcześnie w dyskursie pedagogicznym. Niepodejmowanie tematu śmierci wiąże się w pewnym nastawieniu kulturowym i społecznym, w którym umieranie i sama śmierć stają się czymś negatywnym, przerażającym. Na takie postrzeganie śmierci wpływa pośrednio obraz trupa jako groźnego. Pedagogika współczesna pomija więc ten istotny dla życia temat umierania, argumentując, że dzieci i młodzieży nie należy narażać na niepotrzebne lęki i nieporozumienia z tym związane. By zatrzymać ten negatywny prąd kulturowy i społeczny, istnieje potrzeba właściwej formacji w ramach tanatopedagogiki, a która to formacja zarówno

²⁴ Cf. Magda Mieśnik, Piotr Mieśnik, *Jesionka dla trupa* (Kraków: Znak, 2022), 155.

²⁵ Cf. Anna E. Kubiak, *Inne śmierci. Antropologia umierania i żałoby w późnej nowoczesności* (Kraków: Universitas, 2014), 101.

²⁶ Cf. Kubiak, *Inne śmierci*, 102–103.

w formie teoretycznej, jak i praktycznej jest elementem katalizującym lęki związane ze śmiercią i pogrzebem²⁷.

Wydaje się konieczne, by w ramach tanatopedagogiki podejmować temat związany z przygotowaniem zwłok ludzkich do pogrzebu. Zagadnienie należy przedstawiać w sposób pozytywny, uwolniony między innymi od współczesnych nurtów „gore”²⁸ budzących obrzydzenie i negatywne podejście do śmierci. Pozwoli to na lepsze rozumienie zjawiska zarówno kosmetyki pośmiertnej, jak i pośmiertnego wizażu i umożliwi nie tylko poznanie samego zagadnienia, ale także wymiaru etycznego zjawiska.

Tanatokosmetyka odgrywa także ważną rolę w przeżywaniu żałoby, która „jest procesem psychicznej, społecznej i somatycznej reakcji, stanowiącej odpowiedź na utratę i jej konsekwencje. Jest powszechnie spotykaną reakcją emocjonalną, spełnia prawie wszystkie kryteria choroby [...], ale nie jest chorobą, lecz naturalną reakcją człowieka na krytyczne wydarzenie, jakim jest śmierć”²⁹. Żałoba rozpoczyna się w chwili śmierci, wyraża się w żalu po starcie bliskiej osoby. W tradycyjnych społecznościach w domach organizuje się czuwanie przy ciele zmarłego, któremu towarzyszą modlitwy – co wydaje się istotnym elementem przeżywania żałoby. Stare zwyczaje podpowiadały nieustanne czuwanie i wpatrywanie się w zmarłego, czy nie pojawią się oznaki życia. Współcześnie, mimo iż tradycyjne obrzędy zanikają, częścią pogrzebu jest otwarcie trumny w domu pogrzebowym, by pożegnać się ze zmarłym. Ten obrzęd potrzebny jest w celu pożegnania, ale jest także częścią przepracowania żałoby. Kluczową rolę odgrywa tutaj ciało zmarłego i jego wygląd³⁰.

²⁷ Cf. Józef Binnebesel, *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013), 237–238.

²⁸ Nurt w kinematografii ukazujący drastyczne sceny przemocy lub obrazy wywołujące obrzydzenie.

²⁹ Zofia Frączek, „Współczesna rodzina wobec doświadczenia straty bliskiej osoby – wielowymiarowość doświadczeń i przeżyć,” w *Rodzina w sytuacji straty bliskiej osoby*, red. Danuta Opozda, Magdalena Parzyszek (Lublin: Wydawnictwo Episteme, 2017), 155.

³⁰ Cf. Małgorzata Szemiel, „Znaczenie pogrzebu dla przeżywania żałoby,” w *Pogrzeb w prawie kanonicznym i prawie świeckim*, red. Elżbieta Kruk (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 2019), 170–171.

By łatwiej przezwyciężyć skutki żałoby, istotne jest dotknięcie ciała zmarłego, obcowanie z nim, co wpływa znacznie na proces żałoby, powoduje, że człowiek żegna zmarłego, doświadcza tajemnicy śmierci, uświadamiając sobie, że ona zabrała tego człowieka. To proces urealniania śmierci, który pozwala uwolnić emocje i szybciej przepracować żałobę³¹.

Tanatokosmetyka pozwala na doświadczenie ciała zmarłego w sposób pozytywny, to znaczy taki, który pozbawiony jest oznak śmierci. Odpowiedni makijaż pozwala na uchwycenie obrazu zmarłego jako żywego, pozwala na doświadczenie śmierci pobawionej odrażających oznak. Anna E. Kubiak wskazuje na zachowanie przez żałobników portretu pamięci, który jest kojącym wspomnieniem twarzy zmarłego. Jest to portret potrzebny, by łatwiej pogodzić się ze stratą i przeżyć czas opłakiwania zmarłego³².

Kontakt z ciałem zmarłego, które przygotowane jest do wystawienia w trumnie przez zabiegi kosmetyczne, pozwala oddramatyzować sytuację śmierci, a także zminimalizować negatywne odczucia, szczególnie te estetyczne w stosunku do trupa. To istotny psychologiczny wymiar zabiegów tanatokosmetycznych. Wpływa to także na reintegrację żałobników, gdyż należy podkreślić, że żałoba posiada wymiar społeczny, a więc dotyczy nie tylko rodziny i najbliższych, ale często także całej społeczności czy wspólnoty np. kościelnej, która żegna zmarłego. Zadbanie o wygląd ciała pełni funkcję integracyjną chociażby przez potwierdzenie zwyczajów wspólnoty³³.

Jak podkreśla Piotr Morciniec, uzasadnione poczynania tanatokosmetyki, które wyrażają szacunek do zwłok ludzkich należy uznać za moralnie poprawne, a z pozycji pietyzmu jak najbardziej uzasadnione³⁴, można jednak wskazać także ich negatywne skutki.

³¹ Magdalena Prokop-Duchnowska, „Widok martwego ciała pomaga urealnić śmierć. Rozmowa z doułą umierania i towarzyszką w żałobie,” dostęp 1.06.2023. <https://pl.aleteia.org/2023/01/09/widok-martwego-ciala-pomaga-urealnic-smierc-rozmowa-z-doula-umierania-i-towarzyszka-w-zalobie>.

³² Kubiak, *Pogrzeby*, 174.

³³ Synowiec-Piłat, „Tanatopraksja,” 258.

³⁴ Cf. Piotr Morciniec, *Bioetyka personalistyczna wobec zwłok ludzkich* (Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2009), 136.

4. NEGATYWNY ASPEKT ZABIEGÓW TANATOKOSMETYCZNYCH

Jeden z najsłynniejszych francuskich tanatologów Louis-Vincent Thomas zwraca uwagę na fakt, że tanatopraksja, ale także mniej agresywne zabiegi estetyczne, a więc tanatokosmetyka, mogą uderzać w autentyczny obraz zmarłego. Poddane zabiegom ciało zmarłego może być tak zmienione, że w odczuciu uczestników pogrzebu może być to uznane za „świętokradczą agresję”. Jego zdaniem tylko te zabiegi mogą być uważane za właściwe, które są zgodne z wolą nieboszczyka i szacunkiem oddawanym mu jako osobie³⁵.

Zdaniem Małgorzaty Piłat-Synowiec przesadne eksponowanie osoby zmarłej może w skrajnych przypadkach graniczyć z fetysyzmem³⁶. Czyni się ze zmarłego nie tylko obiekt kultu jako takiego, ale poprzez przesadne upiększanie odwraca się uwagę od najważniejszej rzeczy, którą jest śmierć człowieka. Pogrzeb, a szczególnie obrzęd chrześcijański ma za zadanie zwrócić uwagę na życie wieczne, a nie zatrzymywać tylko na doczesności. Zbytne zwracanie uwagi na wygląd ciała zmarłego bardzo często to uniemożliwia.

Przykładem zabiegów tanatokosmetycznych, które należy ocenić negatywnie, jest wykorzystanie ich w odniesieniu do ciał ludzkich odpowiednio wypreparowanych i uformowanych w procesie tzw. plastynacji i eksponowanych jako dzieła sztuki. Wspomnieć należy tutaj Günтера von Hagensa, który zainicjował cykl wystaw *Body Worlds*:

Martwe ciało ludzkie jest w nich wykorzystywane jako tworzywo i w procesie tak zwanej plastynacji utrwalane jako dzieło sztuki. Zwłoki nie są tu wykorzystane ze względu na człowieka, na dobro osoby, lecz jawią się tu raczej jako prowokacja, pobudzenie większego zainteresowania pracami von Hagensa, poruszenia opinii publicznej, niż jako konieczny, niezastępowalny materiał³⁷.

Dokonując oceny etycznej, należy podkreślić, że już samo wykorzystanie zwłok ludzkich do tego celu nie znajduje moralnego usprawiedli-

³⁵ Cf. Louis-Vincent Thomas, *Trup* (Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1991), 139.

³⁶ Cf. Synowiec-Piłat, „Tanatopraksja,” 258.

³⁷ Meller, „Moralny aspekt wykorzystania zwłok,” 428.

wienia, zaś podejmowane w ramach tego procesu zabiegi kosmetyczne są brakiem szacunku i pietyzmu wobec ludzkich zwłok.

Należy podkreślić, że tanatopraksja, a także sama tanatokosmetyka mogą mieć wpływ na fałszowanie analiz sądowo-medycznych³⁸. Szczególnie dotyczy to spraw o zabójstwo, kiedy poprzez zabiegi tanatokosmetyczne próbuje się ukryć ślady nakłuć czy zranień. Współczesne techniki pozwalają zamaskować wiele uszkodzeń ciała, jeżeli więc wykonuje się te zabiegi w celu ukrycia przestępstwa, takie działanie jest niemoralne i może nosić znamiona przestępstwa, gdyż działanie zmierzające do ukrywania sprawcy, zacierania śladów czyjegoś przestępstwa jest karalne³⁹.

Wśród negatywnych konsekwencji tanatokosmetyki zwraca się także uwagę na fakt, że środki chemiczne używane do wykonywania zabiegów, w czasie pochówku, a następnie rozkładu ciała mają negatywny wpływ na środowisko naturalne i zanieczyszczają glebę⁴⁰. Kosmetyki używane podczas zabiegów tanatokosmetycznych posiadają więcej pigmentu, aby dobrze maskowały wszelkie przebarwienia. W swoim składzie zawierają formalinę, która ma działanie konserwujące. Kosmetyki te są bardziej trwałe, a ponadto odporne na temperaturę i wilgoć, z tego też względu proces ich rozkładu trwa dłużej⁴¹.

ZAKOŃCZENIE

Tanatokosmetyka jest zespołem czynności upiększających ludzkie zwłoki, które współcześnie podejmuje się częściej niż praktyki tanatopraksji, czyli balsamacji. Wyraża ona z jednej strony troskę o ciało człowieka zmarłego, z drugiej zaś strony niesie za sobą wiele zagrożeń, w tym ryzyko profanacji ludzkich zwłok.

³⁸ Cf. Synowiec-Piłat, „Tanatopraksja,” 258.

³⁹ Izabela Dembowska, „Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa,” dostęp 1.06.2023, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/58888/PDF/11_Izabela_Dembowska.pdf.

⁴⁰ Claudio Decker Junior et al., „Environment Systems: A New Concept on Creation,” *Journal of Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems* 6, no. 2 (2018): 364.

⁴¹ Cf. Mieśnik, Mieśnik, *Jesionka*, 154.

Istotne w wykonywaniu kosmetyki pośmiertnej jest właściwe podejście do zwłok ludzkich, które wyraża się w postawie pietyzmu. Oznacza to pełne szacunku i miłości odnoszenie się do ciała człowieka zmarłego, a także podejmowanie takich zabiegów, które nie naruszają jego godności osobowej oraz historii i pamięci o nim. Niedopuszczalne zaś jest takie wykonywanie kosmetyki pośmiertnej, które ma na celu ośmieszenie zwłok i narażenie ich na profanację. Ponadto wśród zabiegów tanatocosmetycznych należy podejmować takie, które umożliwiają lepsze przeżycie pogrzebu, czasu żałoby, a także pozwalają na zniwelowanie fantazmatu trupa jako groźnego.

Współcześnie przynajmniej na gruncie polskim, wskazane jest stworzenie uregulowań prawnych dotyczących wykonywania zawodu tanatopraksera, którego zadaniem miałyby być profesjonalne wykonywanie zabiegów kosmetycznych *post-mortem*. Zaś dla już wykonujących te zabiegi pracowników zakładów pogrzebowych, a także uczestników kursów tanatopraksji czy makijażu pośmiertnego, konieczna wydaje się spójna formacja etyczna podkreślająca postawę pietyzmu wobec ludzkich zwłok.

BIBLIOGRAFIA

- Binnebesel, Józef. *Tanatopedagogika w doświadczeniu wielowymiarowości człowieka i śmierci*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013.
- Decker Junior, Claudio et al. „Environment Systems: A New Concept on Cremation.” *Journal of Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems* 6, no. 2 (2018): 363–380. DOI: <https://doi.org/10.13044/j.sdewes.d5.0190>.
- Dembowska, Izabela. „Kryminalistyczna problematyka zachowania się sprawcy po popełnieniu przestępstwa zabójstwa.” Dostęp 1.06.2023. https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/58888/PDF/11_Izabela_Dembowska.pdf
- Frączek, Zofia. „Współczesna rodzina wobec doświadczenia straty bliskiej osoby – wielowymiarowość doświadczeń i przeżyć.” W *Rodzina w sytuacji straty bliskiej osoby*, redakcja Danuta Opozda et al., 151–160. Lublin: Wydawnictwo Episteme, 2017.
- Gardocka, Dorota. „Czy zwłoki ludzkie są rzeczą i co z tego wynika?” W *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, redakcja Jacek Gołaczyński et al., 268–280. Wrocław: Oficyna Prawnicza, 2015.
- Karnat, Anna. „Ponowoczesne gry w przestrzeni tanatycznej, czyli o zmianach w kulturze pochówku w Polsce.” *Argument: Biannual Philosophical Journal* 7, no. 2 (2017): 365–381. DOI: <https://doi.org/10.24917/20841043.7.2.12>.

- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań: Pallottinum, 1994.
- Krajewska-Kulak, Elżbieta. „Wybrane aspekty tanatopraksji i tanatokosmetyki.” W *Kultura śmierci, kultura umierania*, redakcja Andrzej Guzowski et al., 163–184. Białystok: Uniwersytet Medyczny, Wydział Nauk o Zdrowiu, 2016.
- Kubiak, Anna E. *Inne śmierci. Antropologia umierania i żałoby w późnej nowoczesności*. Kraków: Universitas, 2014.
- Kubiak, Anna E. *Pogrzeby to nasze życie*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, 2015.
- Meller, Jacek. „Moralny aspekt wykorzystania zwłok ludzkich.” *Studia Gdańskie XXI* (2007): 427–440.
- Mieśnik, Magda, Mieśnik, Piotr. *Jesionka dla trupa*. Kraków: Znak, 2022.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – Departament Rynku Pracy. *Informacja o zawodzie tanatopraxser (balsamista)*, 4–11. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, 2018.
- Morciniec, Piotr. *Bioetyka personalistyczna wobec zwłok ludzkich*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2009.
- Morciniec, Piotr. „Ludzkie zwłoki jako obiekt badawczy: dowolność działań czy normowanie?” *Diametros* 19 (2009): 78–92. DOI: <https://doi.org/10.13153/diam.19.2009.333>
- Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Służby Zdrowia. *Nowa karta pracowników służby zdrowia*. Katowice: Księgarnia św. Jacka 2017.
- Pawlik, Jacek Jan. „Miejsce zmarłych w życiu codziennym.” W *Ars moriendi, ars vivendi, ars educandi*, redakcja Zbigniew Rudnicki, 351–368. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012.
- Prokop-Duchnowska, Magdalena. „Widok martwego ciała pomaga urealnić śmierć. Rozmowa z doułą umierania i towarzyszką w żałobie”. Dostęp 1.06.2023. <https://pl.aleteia.org/2023/01/09/widok-martwego-ciala-pomaga-urealnic-smierc-rozmowa-z-doula-umierania-i-towarzyszka-w-zalobie>.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 15 lutego 2019 r. w sprawie ogólnych celów i zadań kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz klasyfikacji zawodów szkolnictwa branżowego. Dz. U. poz. 316, z 2020 r. poz. 82 i 1459, z 2021 r. poz. 211 i 1036, z 2022 r. poz. 204 oraz z 2023 r. poz. 183 z p. zmianami.
- Synowiec-Piłat, Małgorzata. „Tanatopraksja w Polsce jako zwiastun nowego podejścia do ciała zmarłych.” *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu. Nauki Humanistyczne* 4, nr 804 (1998): 254–259.
- Szemieli, Małgorzata. „Znaczenie pogrzebu dla przeżywania żałoby.” W *Pogrzeb w prawie kanonicznym i prawie świeckim*, redakcja Elżbieta Kruk, 167–180. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.15633/9788374387446.09>.
- Thomas, Louis-Vincent. *Trup*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1991.
- Tomsia, Marcin et al. „Post mortem ethanol detection in corpses after embalming preliminary study.” *Annales Academiae Medicae Silesiensis* 76 (2022): 140–146. DOI: <https://doi.org/10.18794/aams/151992>.